

היבטים דידקטיים

פרופ. משה ארנד

1. הקדמה

הכרחי הוא איפוא לשקול היטב, באילו **זרמים** דידקטיים, אגב אילו **פעילויות** (צפייה, עיון במקורות, דיון חפשי וויכוח וכיו"ב, ואולי גם המחזה) ולפי איזה **סדר** "נטפלי" בפרשה שלפנינו ובהשלכותיה.

1.4 נדמה לנו, שאין טעם בהצעת מערך מיתודי מפורט ו"מחייב", בחינת "כוח ראה וקדש" כאמור, הרבה תלוי בטיבה של אוכלוסיית היעד שלנו. כמו כן הרבה תלוי בנסיבות, שבהן תתבצע פעולת ההוראה: כמה זמן עומד לרשותנו, והאם הזמן הזה רצוף (כגון שיעורים רצופים, תוך הפסקה קצרה ביניהן) או מקוטע (כגון 3 פעמים שעה בימים שונים של שבוע אחד, וכדומה); היש אפשרות לשתף מומחה (רופא, רב, משפטן, הוגה-דעות) בדיון, או שמא מוטל על המורה לתכנן ולבצע את מערך הלימוד בכוחות עצמו ותוך שימוש בעזרים מיתודיים מסויימים, ואולי מוגבלים; האם מדובר בלימוד נושא, האמור להשתלב בסידרה של נושאים דומים מתחום האתיקה או מתחום ההלכה וכיו"ב, או שמא יש לנו ענין בפעילות חד-פעמית, שאינה קשורה בהכרח בשום פעילות אחרת - ברור, ששאלות רבות מסוג זה עולות על הדעת, ובכולן יש כדי להשפיע במעט או בהרבה על ההחלטות הדידקטיות שיש להמליץ עליהן.

1.5 הערותינו תהיינה איפוא בבחינת **הנחייה כללית**, יותר מאשר אופרטיבית. נשתדל לעזור למורה להתמצא בחומר, להבחין בין היבטים השונים של הבעיה הגדולה, שעמדה בפני כל הקרובים למקרה, לקבוע בדיוק את מטרותיו החינוכיות והלימודיות ולבחור את האמצעים ואת הדרך המתאימים ביותר כדי להביא את תלמידיו אל מטרות אלה.

2. סיפור המעשה והיבטיו השונים:

2.0 המעשה שקרה מסופר במאמר שלפנינו, בסעיף ירקע רפואי (עמ' 15), וחוא העמיד את המעורבים בו בפני השאלה, אם יש לילד את העובר שבמעט הנפטרת באמצעות ניתוח קיסרי או להימנע מכך - ואז, כמובן, העובר ימות. לשאלה זו היבטים רבים, השייכים לתחומים - תחומי דעת ותחומי עשייה - שונים לגמרי.

2.1 **היבטים רפואיים:** האם אפשר להציל את העובר ובאילו אמצעים וכגון הנשמה מלאכותית של אמו הנפטרת, ניתוח קיסרי, אינקובטור וכיו"ב; היש סיכוי סביר, שהילוד יהיה מסוגל לחיות, להתפתח בארח תקין ולהיות אדם בריא ונורמלי?

1.1 המכרה הנדון במאמר ובסרט נוגע בשאלות רבות, וביניהן שאלות-יסוד על חיי האדם, מהותם ונקודות-גבולם (התחלתם וסופם), ובמיוחד זכויותיו וחובותיו של האדם בכל הנוגע לחיי זולתו. השאלה, שנתעוררה בבית החולים ושופט בית המשפט המחוזי נקרא להכריע בה ואכן הכריע בה, **מורכבת ביותר ורגישה מאד**.

הבא ללמד פרשה זו נאלץ איפוא לבחור מתוך החומר המרובה המנוסח לפנינו את הנראה לו כחשוב ביותר. שומה עליו לשוות לנגד עיניו את רמתם של תלמידיו-שומעיו, היקף ידיעותיהם, מידת בשלותם הרוחנית והנפשית ויכלתם האינטלקטואלית, ובהתאם לכך יקבע את מטרותיו החינוכיות ואת יעדיו הדידקטיים הספציפיים, כלומר יחליט, כמה מן החומר העיוני, החבוי במקרה שקרה ובהשתלשלותו, יוכל להעביר לתודעת שומעיו לקחו ובאילו נקודות מתוכו ראוי לו להתמקד. אך ברור הוא, שהחלטה שקולה בענין זה לא תיתכן אלא לאור ניתוח מדויק והבחנה בין הנקודות העקרוניות שבסיפור לצדדים המשניים, הפחות מהותיים, שבו. ראשיתו של השיקול הדידקטי יהא איפוא **במיון החומר ובחשיפת מנהגו**, כדי ש"שליטה" בו וכדי סקירתו בסקירה אחת.

1.2 יעדנו בהוראת חומר זה - לכל ציבור שהוא - בוודאי לא יצטמצם לתחום **הלמידה השכלית**, הקליטה הקוגניטיבית וההבנה, אלא נרצה לפעול גם בתחום **החינוך לערכים**; ללא ספק נרצה להשפיע על עמדותיו של 'התלמיד' ועל מסכת ערכיו, ובייחוד על התייחסותו אל חיי האדם - חיי עצמו וחיי זולתו -; נרצה להביא לידיעתו את הלכות-היסוד הקשורות בתחום זה, לקרב את לבו אליהן ולהביאו לידי הפנמתן, כמיטב יכלתנו וכמיטב יכלתו.

1.3 והנה, הסדר הלוגי של מערכת רעיונות, טיעונים והכרעות על פי רוב אינו זהה ל**סדר הפסיכולוגי-דידקטי**, שדווקא בו רצוי להאחז, כאשר באים ללמד. אין ספק, לדוגמה, שהצפייה בסרט עשויה לעורר ענין ומוטיבציה יותר מאשר דיון מילולי, שכן, כידוע, "טוב מראה-עינים מהלך נפש"; מאידך גיסא, רצוי היה לדון בכל בעיה שהוא מעורר באותו השלב של הצפייה, שבו היא מתעוררת "לעינינו", ולהצמיד את הדיון המופשט להתרשמות המוחשה, אך כלום יעלה על הדעת להפסיק את ההסרטה פעמים אחדות ולשבור ע"י כך את רצף העלילה המתרחשת לפנינו!

טיפול בתרופות מתאימות) הוא הממשיך את חייה המדומים, אך בלעדיהם כל איבריה יחדלו לפעול בהדרגה:

ומאידך גיסא, העובר הזה, שאביו אינו רוצה בו, כלום מוטלת חובה על מי שהוא להביאו לעולם? הלא הרבה סבורים בימינו, שמותר אפילו להפיל עובר, כשאין אמו רוצה ללדת אותו, בייחוד כאשר יש כל מיני נימוקים - סוציאליים, אישיים ועוד - לעשות כן? אם המתת עובר איננה רצח, הייתכן שתהא חובה לעשות מאמצים מיוחדים ולקחת סיכונים מיוחדים כדי להביאו לעולם?

ושוב: נניח שהאשה אכן מתה, ונניח, שיש חובה ליילד את העובר, אך הלא דבר זה מצריך ניתוח, שינוול את גופת האשה! האין בכך משום ביוזי כבוד המת? כלום אין ביוזי זה, שהוא וודאי, מחיר גדול מדי כנגד הסיכוי, התלוי בספק, להביא לעולם ילד בריא ומי מסוגל להכריע בהתחרות זו של "ברי ושמא" אלה?

2.4 היבטים הלכתיים: יהודי ירא שמים, העומד לפני שאלות כנ"ל, ישאל "שאלת הכס", כלומר יפנה אל מורה-הוראה ויבקש ממנו לפסוק לו לפי דין תורה, איך עליו להתנהג. אותו מורה-הוראה ילמד היטב את הנתונים הרפואיים ואת דעת הרופאים והמלצותיהם, אך השיקולים האתיים והמשפטיים אינם רלוונטיים לגביו. אמנם הוא יעמיד את השאלות בדרך דומה, אולי אף זהה, לזו של האתיקן, אך את הפתרונות יחפש בתורה, כלומר בכתבי ההלכה והפוסקים.

מאמרו של הרב שפרן מפרט את ההיבטים ההלכתיים, ואנו נסתפק לעת עתה בהעלאה, דרך סיכום, של השאלות העיקריות העומדות להכרעה:

א. האם יש חובה ליילד את העובר -

1. בכלל; 2. למרות התנגדות האב?

ב. האם הגב' א., הנמצאת במצב של "מוות מוחי", נחשבת כמתה?

ג. בהנחה, שהתשובה לשאלות אלה חיובית, האם החובה - או הרשות - לבצע את הניתוח מותנות במשהו, ובמה?

כל אחת מן השאלות האלה תוכרע ע"י הרב-הפוסק על יסוד מקורות שבספרות התורה שבעל-פה, ניתוחם המשווה והסקת מסקנות, מתוך דימוי המקרה שלפנינו למקרים הדומים באותם המקורות. אך מכיון שמקורות אלה מרובים ומתוך שהשיקול ההלכתי - מעצם טבעו - מסועף ומסובך, נצטרך לבחור במקורות החשובים ביותר להשגת מטרותינו והמתאימים לרמתו של ציבור התלמידים שלנו. זאת ועוד; ייתכן, שנצטרך להביא לפני תלמידינו מקורות נוספים, שהמבאות שבמאמר מושתתות עליהם ושמהמר המאמר לא ראה לצייןם, מתוך שהניח, שהם ידועים לכל ומובנים מאליהם.

כאמור, עניינו דווקא בשיקולי ההלכה ובמסקנות ההלכה, ולהם ולדרכי הוראתם יוקדשו דברינו להלן.

מובן, שהתשובות לשאלות אלה תלויות בנתונים רפואיים של האב, של האם ושל "גיל ההריון" וכיו"ב, ושאלו אין בידי הרופאים האמצעים הטכנולוגיים כדי לעמוד על נתונים אלה בשלמותם. על כל פנים, רק הרופא מוסמך לענות על השאלות שניסחנו, ובמקרה של גב' א. הרופא סיכם לעצמו את המימצא העובדתי כך, שהיה בידו להמליץ על ביצוע הניתוח הקיסרי.

2.2 היבטים משפטיים: האם מותר - לפי חוק המדינה - לבצע את הניתוח הקיסרי הזה? מי מוסמך להתיר את ביצוע הניתוח הזה, הנוגע במישרין לשלשה בני אדם (האב, האם, היילוד), ששניים מהם אינם מסוגלים לגלות את רצונם ואת דעתם בנידון? האם די בהסכמת האב?

ובמקרה הקונקרטי שלנו, כשהאב מביע התנגדות לביצוע הניתוח, כלום יש סמכות בידי מישהו לצוות לרופא לפעול בניגוד לדעת האב? ואם נניח, שיש סמכות כזאת והילד יובא לעולם, כלום אפשר יהיה לכפות על האב את האחריות לגידולו ולחינוכו? הן הוא התנגד ליילודו!

השאלות הללו שייכות לתחום המשפט, ועל כן, לכאורה, צדקו הרופא ובית החולים, שהזמינו שופט כדי שיחווה דעתו ואולי יוציא את הצו המבוקש.

כידוע, השופט סירב להוציא את הצו (ראה נימוקיו בסעיף 'החלטה', עמ' 18). - אמנם יש בידנו חוות-דעת משפטית הסותרת את דעת השופט (ראה להלן "היבטים משפטיים" בפרק "סמכות בית המשפט לדון בבקשת ביה"ח להוציא העובר מרחם אמו", סעיף 4, ושם סוף סעיף 5), אך פרטי המחלוקת הזאת שבין המשפטנים אינם עניין להוראה אלא בכיתה של משפטנים בלבד. לעומת זאת, עצם העובדה, שיש כאן מחלוקת בין משפטנים ביחס לפירושו של חוק חילוני של מדינתנו, שנתנסח ע"י בני אדם ובלשון בני אדם לפני פחות מ-30 שנה (בשנת 1962), עצם עובדה זו ראויה לציון ולהדגשה, ויש בכחה כדי ללמדנו עונה: גם שופט עלול לטעות, ואפילו כשחיי אדם תלויים בדבר!

2.3 היבטים אתיים: האתיקה, היינו "תורת המידות" המכונה גם "מוסר", היא אותו ענף של הפילוסופיה, הדרן בשאלות הטוב והרע, המותר והאסור, הנכון והשגוי - במעשי הרצוניים של האדם, לא מבחינה משפטית, אף לא מבחינה דתית, אלא מבחינה אחרת (חילונית (=ללא בסיס דתי), ראציונאלית (=על יסוד התבונה האנושית) וכיוצא באלה¹. בלשון פשוטה ומפושטת אפשר לומר, שהאתיקן פועל לפי צו מצפוני.

הנה מונחת לפנינו אשה, והיא נושמת וליבה פועם, וגם הכבד, הריאות והכליות שבגופה ממשיכים לפעול. אך הרופאים אומרים, שהיא מתה, שכן "גזע המוח שלה חדל לפעול באורח מוחלט ובלתי-הפיך". האם מותר לנתח אשה כזאת מתוך הסתמכות על דעת הרופאים, שרק חיבורה של האשה אל מכונית הנשמה (בתוספת

ייתכן, שהוראות ההלכה כיצד לפעול תהיינה תואמות את השיקולים האתיים של אנשי מוסר ושל רופאים, בני ברית או שאינם בני ברית². אבל אין כל בטחון, שכך יהיה. אילו זכינו, היו רופאיה של גבי א. ונציגי בית החולים פונים אל רב ומבקשים ממנו הנחייה על פי ההלכה היהודית ולא היו מסתפקים בהזמנת משפטן, שאינו מומחה אלא לחוק החילוני של המדינה.

אך בטרם נפנה אל גוף החומר ההלכתי, נציג בקצרה את הנפשות המעורבות בפרשה ואת טיב מעורבותה של כל אחת מהן.

3. הנפשות המעורבות:

3.1 הרופא: עומד בפני השאלה, אם לבצע את הניתוח וליילד את העובר; בידו הברירה להכריע בשאלה זו בעצמו (ולשאת באחריות להכרעתו) או לפנות למומחה ולבקש הנחייה; אם יחליט שלא להכריע בעצמו, הרי הוא עומד בפני הברירה המשולשת: לפנות לשופט או לאתיקן (פילוסוף, הוגה-דעות, הבקיא ב"תורת המידות") או לרב הפוסק הלכה. כמו כן יש בידו לשאול את האב ולפעול לפי דבריו. במקרה הנדון במאמר, פנה הרופא אל שופט וביקש צו משפטי.

3.2 האב: ביקש שלא ליילד את העובר, אלא אם בית החולים מוכן להבטיח, שיחא בריא ושלם. הוא נימק בקשתו לאמור: שמא העובר יהיה פגוע ויהווה מעמסה כבדה מנשוא, ודבר זה עלול להמיט אסון עליו ועל שני ילדיו האחרים. מכיון שאין בידי רופאים לתת הבטחה כזאת, ברור שמתעוררת השאלה, אם יש לאב סמכות להחליט מה ייעשה, ואם יש בכלל משקל כל שהוא לרצונו ולבקשתו המפורשת.

3.3 האם: אינה מסוגלת עוד להביע רצונה, אך אפשר לשער, שאילו יכלה להתבטא, היתה דורשת במפגיע, שיעשה הכל כדי שפרי בטנה יחיה ולא ימות, שכן זו דרכן של אמהות. אסמכתא להשערה זו - בדברי הכתוב בפרשת 'משפט שלמה' (מלכים א' ג' כ"ו): "ותאמר האשה אשר בנה החי אל המלך כי נכמרו רחמיה על בנה... תנו לה את הילוד החי והמת אל תמיתוהו..."

3.4 השופט: סירב להוציא את הצו המבוקש ונימק סירובו בחוסר סמכות לפעול לטובת אדם שלא נולד (שכנראה "אין לו זכויות") ובטענה, שאין הניתוח דרוש לטובת האם. על טענה אחרונה זו אין, כמובן, ויכוח.

3.5 העובר: אינו מסוגל להביע רצונו, אך מקובל להניח, שרצונו של כל אדם לחיות, על כל פנים בתחילת קיומו בעולם.

מכיון שהשופט סירב להוציא צו, נמנעו הרופאים

מלנתח את האשה, ואפשר לשאול, אם צדקו בכך. יש מקרים, שבהם אדם חייב לפעול לפי צו מצפוניו, גם כאשר אין "פוסקים" לו לעשות את שהוא חש חובה לעשות³. פרופ. ש. לא פנה אל רב, אלא הזמין שופט; השופט סירב להוציא צו (לא אמר במפורש, שאסור לנתח!); בהעדר צו מאת בית המשפט לא פעלו, והעובר מת.

4. המקורות העיקריים להכרעה ההלכתית:

4.1 מצות פיקוח נפש: חובה להציל אדם הנמצא בסכנה ולעשות את כל הנחוץ לשם כך.

- סנהדרין ע"ג ע"א: מנין לרואה את חברו שהוא טובע בנהר או חיה גוררתו או לסטים באין עליו - שהוא חייב להצילו? ת"ל 'לא תעמוד על דם רעך' (ויקרא י"ט, ט"ז)... והא מהכא נפקא, מהתם נפקא: אבדת גופו מניין? ת"ל (דברים כ"ב, ב') 'זהשבותו לו'!! - אי מהתם הוה אמינא הני מילי בנפשיה אבל מיטרח ומיגר אגורי אימא לא, קא משמע לן.

רש"י ד"ה קמ"ל לא תעמוד על דם רעך, לא תעמוד על עצמך משמע, אלא חוזר על כל צדדין שלא יאבד דם רעך.

4.2 אבל, האם עובר הוא בבחינת 'נפש' שחובה לפקח אותה?

ערכין ז' ע"א וע"ב: האשה שישבה על המשבר ומתה (בשבת), מביאין סכין... ומוציאין את הוולד. פשיטא, מאי עבד, מחתך בבשר הוא (ואין בכך חיוב דאורייתא)?! אמר רבה: לא נצרכה להביא סכין דרך רשות הרבים. ומאי קמשמע לן, דמספיקא מחללינן שבתא, תנינא: מי שנפלה עליו מפולת, ספק הוא שם ספק אינו שם, ספק חי ספק מת, ספק כנעני ספק ישראל - מפקחין עליו את הגל! - מהו דתימא: התם הוא דהוה ליה חזקה דחיותא, אבל הכא דלא הוה ליה חזקה דחיותא מעיקרא אימא לא, קא משמע לן.

הוי אומר: מצות פיקוח נפש דוחה שבת, גם אם האפשרות להציל את הנפש הנמצאת בסכנה מוטלת בספק, וגם אם מדובר בעובר שאין לו "חזקת חיים", באשר מעולם לא היה חי בפני עצמו. - אך פוסקים גדולים העלו את הכלל, שאין דבר בעולם דוחה שבת, אלא אם כן הוא בגדר חובה (ראה במאמרו של הרב שפרן, עמ' 39 והע' 43 שם). - אמנם אפשר לשאול, מתי, כלומר באיזה שלב מדויק של ההריון, מתחיל החיוב להציל את העובר; אבל במקרה הנדון, כאשר האשה היתה בחדש השביעי ("בשבוע ה-26") להריונה, ברור הוא, שהעובר היה "מוכן ללידה", ובוודאי מן הראוי היה להחשיבו כ- "חי", שהדלת נעולה בפניו. - היתה איפוא חובה ליילדו.

4.3 היש קשר ישיר בין שאלה זו לשאלה, העולה מדי פעם, בדבר "זכות" האשה להפיל?

אם יש חובה ליילד עובר, שאמו מתה, אפשר לומר בדרך קל וחומר, שבוודאי אין היתר לגרום בידים למיתתו! אכן ברור לגמרי, שאין האשה ריבונית על גופה ואין היא רשאית להחליט להפיל את פרי בטנה. בכלל, אין האדם "בעל הבית" על גופו ועל חייו, ולפי ההלכה התאבדות היא עוון חמור ביותר⁴, ואף אין אדם רשאי לחבל בגופו חבלה כל שהיא.

אין זאת אומרת, כמובן, שבשום מקרה אין לבצע הפלה: ייתכן, שהעובר מסכן את חיי אמו או שיש סיבה רצינית אחרת, שבגללה מתבקש, ואף נדרש, להפסיק את ההריון; אך בכל מקרה כזה ההחלטה נתונה בידי מורה-הוראה, שיפסוק על פי ההלכה ולאור המציאות, שהרופאים המומחים לכך (גיניקולוגים, מנתחים ועוד) יתארו אותה ויפרשוה פירוש רפואי. במקום שמותר להפיל את העובר, שם - כמובן מאליו - אין חובה לנקוט בצעדים המביאים לידי יילודו (כגון תרופות לשימור ההריון או לחיזוק העובר). יתר על כן: ייתכן שיש מקרים שבהם אמנם אסור להפיל, ובכל זאת אין צורך ואין חובה לנקוט בצעדים כדי ליילד, ומותר לנהוג בדרך של "שב ואל תעשה".

עולה מכאן, שאי אפשר להסיק מאיסור ההפלה על החובה לעשות הכל כדי לאפשר את יילוד העובר. כל מקרה של עובר במצב בעייתי כזה או אחר חייב להידון לחוד. אך ההלכה הבסיסית היא, שאסור לגרום למותו של עובר ושחובה להציל אותו, אם חייו נתונים בסכנה, כפי שמחייבת מצות "לא תעמוד על דם רעך". (ראה על כל זה במאמרו של הרב שפרן, הערה 22, וסעיפים 21 עד 27).

4.4 עד היכן מגיע האיסור להרג אדם?

מן המפורסמות הוא, שהאיסור לרצח אדם הוא מן החמורים ביותר. "לא תרצח" (שמות כ', י"ג) הוא השישי שבעשרת הדברות, שפיכות דמים כלולה בשבע מצוות בני נח (סנהדרין נ"ו ע"א), והיא אחת משלוש העבירות, שהעובר עליהן אפילו באונס - הרי הוא מחלל את השם (רמב"ם, הלכות יסודי התורה ה', ד'). וכך שנינו:

סנהדרין ע"ד ע"א: אמר רבי יוחנן משום ר"ש בן יהוצק: נימנו וגמרו בעליית בית נתזה בלוד, כל עבירות שבתורה - אם אומרים לאדם עובר ואל תיהרג, יעבור ואל ייהרג, חוץ מעבודת כוכבים וגילוי עריות ושפיכות דמים... רוצח... מנא לן סברא הוא... מי יימר דדמא דידך סומק טפי, דילמא דמא דהוא גברא סומק טפי (= מי יאמר שדמך אדום יותר, אולי דמו של אותו האיש אדום יותר).

בהסברת קטע זה חשוב להדגיש, שבכל הנוגע לדיני

נפשות מסוג זה התורה שוללת לחלוטין לשקול ולהעריך את בני האדם המעורבים, את אישיותם ותכונותיהם, כדי להסיק מהערכה זו, חייו של מי "שווים" יותר. ההלכה "ייהרג ואל יעבור" עבירה של שפיכות דמים - פירושה: ייהרג - החכם, המכובד, הצעיר, הבריא, האהוב, הצדיק וכו', ואל יעבור העבירה להרוג אדם - ולו טיפש, חדל-אישים ונבזה, חולה וזקן, עבריין וכו'. ומשנה ערוכה היא (אהלות ז', ו'): "... שאין דוחין נפש מפני נפש!"

איסור חמור זה של שפיכות דמים חל גם על נטילת נשמתו של מי שקרוב למות ואפילו על הגוסס. בתחילת מסכת שמחות נאמר: 'הגוסס הוא חי לכל דבר'. ובמשנה (שבת כ"ג, ה') שנינו: 'יהמעמץ (= עוצם עיני הגוסס) עם יציאת נפש - הרי זה שופך דמים'.

ואילו ביחס לעובר הנמצא במעי אמו למדו חז"ל (סנהדרין נ"ז ע"ב) מן הפסוק "שופך דם האדם באדם דמו ישפך" (בראשית ט', ו'):

איזהו אדם שהוא באדם? הוי אומר זה עובר שבמעי אמו.

ואף על פי שמי שגורם למיתתו של עובר אינו חייב על כך מיתה בידי אדם, מכל מקום חייב בדיני שמים ועובר על איסור שישודו דאורייתא (ראה במאמרו של הרב שפרן, סעיף 22, אך גם בהערות 60-61 שם).

אולם עם כל חומרתו המופלגת של איסור שפיכות דמים, יש מקרים שבהם חייבים להמית עובר, למשל, כאשר הוא מסכן את חיי אמו. וכך שנינו במשנה (אהלות ז', ו'):

האשה שהיא מקשה לילד (וחייה בסכנה), מחתכין את הולד במעיה... מפני שחייה קודמין לחייו. יצא רובו - אין נוגעין בו, שאין דוחין נפש (הולד, לאחר שנולד) מפני נפש (האשה).

כל עוד העובר לא נולד, חיי אמו (וחיי כל אדם אחר) קודמים לחייו, ורק משנחשב כנולד (משיצא רובו) הוא בבחינת נפש, שאינה נדחית מפני נפש אחרת.

4.5 האם במקרה הנזון סיכן העובר חיי אדם?

לעיל, בסעיף 4.2 ראינו, שעל העובר שבגופה של גבי' א. חלה מצות פיקוח נפש ויש חובה מוחלטת ליילדו. אך האם אין בכך משום סיכון חיי אמו הקודמים לחייו? כן, ברור לחלוטין, שכל עוד גבי' א. בחיים - אפילו חולה מאד, אפילו גוססת - אסור ליילד את העובר ע"י ניתוח קיסרי, אם יש בכך כדי לגרום למותה.

הכל תלוי איפוא בשאלה, אם אשה זו, שנחבלה בראשה ומתה "מוות מוחי" (ראה לעיל סעיפים 2.3 ו-2.4), נחשבת על פי ההלכה כחיה או כמתה. אם היא נחשבת כחיה - יש בניתוח משום שפיכות דמים, ואסור בהחלט לנתח אותה! ואם היא נחשבת כמתה, חובה לבצע את הניתוח כדי להציל את העובר!

4.6 אדם שמת מוות מוחי ומחובר למכונת הנשמה - האם נחשב מת או חי?

חלק מן הפוסקים שבימינו סבורים, שאדם הנושם ושליבו פועם הרי הוא חי מבחינה הלכתית. לעומת זאת החליטה הרבנות הראשית, שמי שגזע מוחו הפסיק את פעולתו באופן בלתי-הפיך - נחשב כמת. (ראה במאמרו של הרב שפרן, סעיפים 9 ו-10, וכן הערה 16).

לפי הכרעת הרבנות הראשית היתה איפוא מוטלת חובה ליילד את העובר באמצעות ניתוח קיסרי. שיקולים צדדיים כגון ניוול הגופה או הדאגה לאושר המשפחה ושני הילדים האחרים של מר א. - עם כל חשיבותם - אין בהם כדי להכריע כנגד מצות "לא תעמוד על דם רעך" וכנגד החובה, חובת פיקוח נפש, להציל את העובר ממוות. לפי ההלכה, לא היתה סמכות לא בידי האב ולא בידי בית המשפט למנוע את יילוד העובר.

5. הנחייה מיתודית למורה:

5.1 כל מה שנאמר עד כאן אינו בבחינת מערך-שיעור להוראה, אלא בבחינת מאגר, שמתוכו ישאב ויבחר המורה במגמה לתת את שיעוריו בצורה נכונה, מקורית ומותאמת לאוכלוסיית היעד ולנסיבות.

5.2 בכיתה, שאינה אמונה על דיונים משפטיים או רפואיים-אתיים (ואולי אפילו בכיתה שכזאת!), אנו ממליצים להראות תחילה את הסרט כולו, ללא הפסקה. מיד לאחר הצפייה בסרט יתקיים זיון חופשי, שבו יוזמנו הולמדים "להגיב" בארח ספונטאני ולהעלות את שאלותיהם, הערותיהם והשגותיהם, אף להביע את דעתם; אך כל זה ייעשה בהנחייה מכוונת של המורה, שייכניס סדר בדבריהם ויעלה בהדרגה - על הלוח - את סיכום הבעיה על צדדיה השונים. כך, למשל, יבורר ויירשם:

א. מי הן הנפשות המעורבות במקרה, ולאן "מושכת" מעורבות זו את כל אחת מהן (ראה לעיל, 3);
ב. מה הם ההיבטים השונים, לפיהם "מביטים" על המקרה שאירע (לעיל, 2), ומה הן השאלות המעשיות העיקריות, העומדות להכרעה (לעיל 2.4).

5.3 רצוי מאד, שבמשך הדיון הזה (או בשלב שלאחריו)

יחזור המורה ויסריט חלקים מסויימים של הסרט, העשויים להמחיש ולהחיות עניינים מופשטים שעלו בדיון. הנה שתי דוגמאות לכך:

א. להמחשת המושג "מוות מוחי" טוב להראות פעם שניה את הקטע, שבו רואים אדם הנמצא במצב זה והמחובר אל מכונת הנשמה ואל מכשירי מדידה שונים;

ב. לצורך המחשת "התנגדות האב" רצוי להעלות שוב את הסצינה, שבה מר א. מרצה את טיעוניו, זועק את זעקתו (בחי אשתו הוא רוצה, לא בחיי העובר!) ומביע התנגדותו ליילוד העובר.

5.4 לאחר הפסקה, אולי אפילו ביום אחר, נגיע אל המשימה להעלות את הפתרון התואם את ההלכה. אך מכיוון שאין אנו מעוניינים בפתרון זה למעשה, אלא לשם לימוד תורה ועיצוב השקפה תורנית ואתית, לא נתעכב בעיקר על שיקוליהם המכריעים של פוסקי ימינו (כגון הרבנים וולדינברג ו-וואזנר מצד אחד, הרבנות הראשית מצד אחר), אלא על המקורות המקראיים והתלמודיים, המלמדים את הלכות-היסוד של פיקוח נפש, איסור שפיכות דמים וכיו"ב על השתמעויותיהן החמורות והמפליגות. כך, למשל, נבליט ונתאמץ להסביר כראוי את הסברא המועילית בסנהדרין ע"ד ע"א⁵, (סעיף 4.4 לעיל). - ניסינו לפרט מקורות אלה (לעיל 4.1 עד 4.6) - חלקם כלשונם ממש וחלקם בדרך סיכום. כמובן, כל מורה רשאי לבחור כהבנתו, אלא, שלפי דעתנו, אין צורך ואין אפשרות ללמד את כל הכלול במאמרו של הרב שפרן, ובוודאי שאין צורך ללמד את פרטי הטיעונים המשפטיים שבחוות-דעת בית המשפט המחוזי. לפיכך גם לא נגענו בדבריו בדברי הגאונים (במאמר הני"ל, סעיף 2), ולא בדברי בעל שבות-יעקב (שם, סעיף 4), לא בתמיהה על פסק דגנו של הרב וולדינברג (שם, סעיפים 14-16) ואף לא במעמד העובר על פי ההלכה (סעיפים 17-26) ובשאלת סמכות בית המשפט (סעיפים 32-33).

5.5 תלמידים הרגילים ללמוד גמרא (או שלמדו בנעוריהם) ילמדו איפוא את שתי הסוגיות העוסקות במצות פיקוח נפש (סעיפים 4.1 ו-4.2 לעיל), והמורה ירחיב או יקצר בהתאם לצורך - או בכיוון הלכתי מובהק (כגון עיון ברמב"ם ו/או בשלחן ערוך במקומות המתאימים וזיהוי מקורותיהם בתלמוד, אף עמידה על הבדלי ניסוח וכיו"ב) או בכיוון השקפתי-אתי על "ערך החיים", כרמוז בסעיף 4.3 לעיל. לאחר מכן יעסקו, אולי בדרך-הוראה שונה, באיסור שפיכות דמים וילמדו את שלוש המשניות ואת קטעי הגמרא המועתקים לעיל (סעיף 4.4). יודגש, שעם כל חשיבותה הגדולה של מצות פיקוח נפש, לא יעלה על הדעת שיהרגו אדם חף מפשע⁶, כדי להציל אדם אחר, אלא שבנידון זה - וכנראה בנידון זה בלבד

- אין העובר נחשב עדיין "עפשי", ועל כן חיי אמו קודמין לחייו. ומכאן סלולה הדרך למסקנות (סעיפים 4.5 ו-4.6).

5.6 רצוי לסיים את הלימוד בדברי אגדה או מחשבה, והנה כמה רמזים בענין זה. - הקב"ה הוא הנותן חיים (למשל: איוב י', ח"י"ב), הוא החותך קצבה לכל בריה (פיוט "ונתנה תוקף"), הוא "החותך חיים לכל חיי" (פיוט "האוחז ביד"). זכה האדם, הרי הוא חש, שמתנת חסד ניתנה לו; אך מכל מקום - על כרחו הוא נוצר, ועל כרחו הוא נולד, ועל כרחו הוא חי, ועל כרחו הוא מת (ע"פ פרקי אבות, סוף פרק ד'), ואין הוא רשאי לקצר לא את חיי עצמו ולא את חיי זולתו, אלא במקום שהנותן חיים ציווה עליו לעשות כן; כגון בדין רודף (סנהדרין ע"ג ע"א) או בדין המקשה לילד, שעוברה "רודף" אותה (המשנה באהלות ז', ו', המובאת לעיל) או בביצוע פסק דין של מיתה בידי אדם או במקרה של מלחמת מצוה ועוד.

המתת אדם, גם בטרם נולד, מתוך שיקולי נוחיות או כלכלה או מתוך רחמים או מתוך יאוש או לשם פלחן והפגנה - כל אלה וכיו"ב מנוגדים תכלית ניגוד להשקפת יהודי נאמן על משמעות חייו ועל יחסו אליהם. הלה משנן לעצמו יום יום גישה של מאמץ עניו ואופטימי.

בלכתו לישון הוא אומר:
כי בידך נפשות החיים והמתים,
אשר בידו נפש כל חי ורוח כל בשר איש,
בידך אפקיד רוחי...
ובקומו בבקר הוא אומר:
א-לקי, נשמה שנתת בי טהורה היא.
אתה בראתה, אתה יצרתה, אתה נפחתה בי,
ואתה משמרה בקרבי, ואתה עתיד ליטלה ממני
ולהחזירה בי לעתיד לבוא.
כל זמן שהנשמה בקרבי -
מודה אני לפניך ה' א-לקי וא-לקי אבותי,
רבון כל המעשים, אדון כל הנשמות...

5.7 יש לשקול, אם יש מקום להציע לפני התלמידים "שאלות לעיון ולהעמקה נוספים". מכל מקום ברצונו להדגים שאלות כאלה:

א. נניח, שהאשה ההרה לא היתה נשואה כלל ושאין כל ידיעה על זהותו של אבי העובר. האם יש בכך כדי לשנות את המצב מבחינה הלכתית, מבחינה אתית ומבחינה משפטית?

ב. נניח, שהמקרה הטראגי לא אירע בשבוע ה-26 להריון האשה, אלא בשבוע ה-18, וכדי לאפשר את יילוד העובר יש צורך להחזיק את האם במצב של הנשמה מלאכותית והזרקת תרופות לגופה במשך כ-10 שבועות: היש בכך כדי לשנות את המצב משלוש הבחינות הנ"ל?

ג. נניח, שהאשה השאירה צוואה, שבה ביקשה במפורש, שבמקרה שלא תזכה ללדת לידה טבעית ונורמלית, לא יילדו את עוברה, אלא יתנו לו למות יחד עמה. כלום ישנה דבר זה את החלכה?

ד. את המשנה שבמס' אהלות פירש רמב"ם על יסוד דין רודף;

(א) הסבר את הדבר ומצא בספרו (משנה תורה) אסמכתא לכך;

(ב) עיין בתוספות ר' עקיבא איגר למשנה שבמסכת אהלות וסכם דבריו;

(ג) עיין במפרשי הרמב"ם (או בספרי הלכה אחרים) והגן על דעת הרמב"ם בענין זה.